

– використання «тайм-аутів», що необхідно для забезпечення психічного і фізичного благополуччя (відпочинок від роботи);

– професійний розвиток і самовдосконалення (одним із способів запобігання вигорання є обмін професійною інформацією з представниками інших освітніх закладів, що дає відчуття більш широкого світу, ніж той, який існує всередині окремого колективу);

– відхід від непотрібної конкуренції (бувають ситуації, коли її не можна уникнути, але надмірне прагнення до виграшу породжує тривогу, робить людину агресивною, що сприяє виникненню професійного вигорання);

– емоційне спілкування (коли людина аналізує свої почуття і ділиться ними з іншими, ймовірність вигорання значно знижується або процес цей виявляється не настільки вираженим);

– підтримання гарної фізичної форми (не варто забувати, що між станом тіла і розумом існує тісний зв'язок: неправильне харчування, зловживання спиртними напоями, тютюном, зменшення ваги або ожиріння посилюють прояви професійного вигорання);

– достатньо тривалий і якісний сон;

– застосування методів і способів саморозвантаження (ароматерапія, фітотерапія, акваатерпія, арт-терапія хенд-мейд, масаж, спілкування з природою, подорожі тощо).

Отже, професійне вигорання – це синдром емоційного, розумового і фізичного виснаження через тривале емоційне навантаження. Своєчасна профілактика синдрому професійного вигорання в професійній діяльності вчителів, використання методів щодо профілактики вигорання з урахуванням вкладу тих чи інших факторів дозволить знизити рівень вигорання вчителів і тим самим підвищити ефективність професійної діяльності. Енергійний, завзятий, врівноважений, ініціативний вчитель – запорука гармонійно розвинутої особистості учня, здатного критично мислити, бути патріотом і готовим до інновацій.

Список використаних джерел:

1. Бернацька О. Професійне вигорання психологів / О. Бернацька // Психолог. – 2010. – № 38. – С. 22–25.
2. Завалевський Ю.І. Конкурентоспроможний вчитель: теорія і практика: Навч. посібник / Ю.І. Завалевський. – Чернівці: Букрек, 2010. – 216 с.

СУСПІЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЯК ВАГОМІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ГУВЕРНЕРСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Бардінов А.В.

(Полтава, Україна)

У Концепції Нової української школи названі базові компоненти її розвитку, виконання більшості з яких повністю залежить від учителя. Проте вивчення об'єктивної реальності показує, що становлення і розвиток Нової української школи наразі залежить від багатьох об'єктивних передумов, які впливають на її становлення і розвиток, однак у педагогічній науці до цього часу не приділено належної уваги їх аналізу, а отже потребують спеціальної наукової розробки та узагальнення.

Одним із шляхів розв'язання питань зазначеної проблеми, на наш погляд, сприятиме вивчення, наприклад, ретроспективи суспільно-педагогічних передумов, які мали певний вплив на становлення і розвиток гувернерської системи освіти (а отже й школи) в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття як складової в системі загальної освіти.

У ході аналізу науково-педагогічної літератури з огляду на ретроспективу, було з'ясовано, що впродовж досліджуваного періоду суспільно-педагогічним передумовам передували об'єктивні передумови, а саме: *суспільно-політичні, соціально-економічні*, які, в сукупності з іншими, мали певний вплив на становлення і розвиток гувернерської системи освітніх в Україні того часу.

У контексті сучасного коротко схарактеризуємо виокремлені передумови відповідно до вимог тогочасного суспільства з метою виявлення їх впливу на становлення і розвиток гувернерської системи освіти [5]. Насамперед зазначаємо, що гувернерська система освіти, як і вся система освіти взагалі, формувалася на конкретному *суспільно-політичному тлі*, яке характеризується в досліджуваній нами історичний період суспільними перетвореннями. Зокрема, на той час в Україні існували максимально несприятливі політичні умови життя нашого народу. Це підтверджується тим фактом, що на момент зародження гувернерства в Україні не просто не існувало української держави, але й сам український народ знаходився у стані роз'єднаності українських земель: адже східна частина України на той час перебувала у складі Російської імперії, а західна – Речі Посполитої, а з її занепадом – Австро-Угорщини. Україна була адаптована в адміністративно-територіальну систему зазначених імперій. Функції державних урядовців перейшли до представників пануючих націй. Ці чинники мали значний вплив на становлення й розвиток гувернерства в Україні, який виявився щонайменше в двох особливостях: 1) гувернерство виступає як частина державотворчої чи націобудівної діяльності народів цих регіонів; 2) гувернерська освіта зароджується не українською мовою, а державними мовами тих країн, до складу яких входили різні частини України. Крім того, на початковому етапі розвитку гувернерської системи освіти в Україні справили вплив гувернерські системи освіти інших європейських народів, що на той час випередили нашу країну в цьому напрямі розвитку педагогічної науки. Натомість *соціально-економічні передумови* того часу знаменуються бурхливим піднесенням соціально-економічних перетворень, що в свою чергу, потребувало масової професійної освіти, а отже й підготовки кваліфікованих фахівців різних сфер життя суспільства. Це спричинило принциповий перегляд характеру навчання в кожному окремо взятому освітньому закладі. Результатом цих дій були визначені та закріплені в законодавчому порядку головні принципи організації та діяльності освітніх інституцій різного типу, рівня і форм власності з підготовки фахівців до педагогічної сфери, і як її різновиду – гувернерської, тим самим сприяли розвитку новітніх процесів у галузі освіти взагалі і як її складової – професійної, зокрема, гувернерської [2]. Підтвердження тому знаходимо у працях ученого К. Ангеловські, який зазначає, що «саме зміни в економічно-політичному житті суспільства активізували діяльність педагогічних працівників, зумовили пошук нових прогресивних методів та форм навчання, що, у свою чергу, позначилося на професійному рівні всіх категорій вчителів, у тому числі й гувернерів-вихователів» [1, с. 22-23]. Отже, вищезазначене дозволяє зробити висновок про те, що становлення і розвиток гувернерської системи освіти відбувалося під впливом суспільно-педагогічних передумов, яким передували об'єктивні передумови, зокрема, соціально-економічні та суспільно-політичні. У цьому контексті необхідно вказати, що суспільно-політичний розвиток того періоду обумовив й розмах широкого народного руху, що відзначився розгортанням громадсько-педагогічного руху за збереження національних цінностей і, перш за все, піднесенням вітчизняної педагогічної думки, культури, рідної мови, тим самим поклав початок гострої боротьби за національне відродження. Враховуючи саме зазначений аспект, нами в структуру суспільно-педагогічних передумов включені *національні та організаційно-педагогічні передумови*, останні з яких характеризуються наявністю законодавчої бази, що дозволяла, по-перше, цій освітній галузі здійснювати підготовку гувернера-вихователя в освітніх інституціях різного типу, рівня і форм власності; по-друге, дозволяла появі на шпальтах авторитетних видань того часу науково-педагогічної літератури, що була теоретичним і

методологічним підґрунтям для розкриття питань із зазначеної проблеми, зокрема, з гувернерської системи виховання [4]. В результаті чого виховання стає головною функцією тогочасного суспільства. Його починають розуміти як головний компонент у формуванні особистості, необхідної суспільству, з притаманними їй національними почуттями. Це й обумовило підвищення вимог до послуг гувернерів. Примітно, що вимоги йшли не тільки від сімей, які користувалися їхніми послугами, але й від держави, яка намагалася взяти під свій контроль інститут домашнього гувернерства і підняти якість його діяльності. Цим пояснюються зміни функціональних обов'язків гувернерів, які набувають у цей період відродження й розвиток в дещо новій якості, а саме гувернера-вихователя. Відмітимо, що вперше в історії школи не тільки адміністративно-державні кола, але й діячі громадсько-педагогічного руху виступають ініціаторами створення різних типів освітніх інституцій з підготовки саме гувернерів-вихователів. Подібні трансформації виховного ідеалу робить актуальними наукові пошуки прогресивних діячів громадсько-педагогічного руху того часу, пов'язані з проблемами гувернерської системи освіти.

Боротьба за національне відродження ставить перед українською інтелігенцією, педагогами, вченими, громадськими та державними діячами завдання особливого значення – зробити все можливе для створення української національної школи, тобто нової школи, в якій процес формування молодого особистості (як патріота України і фахівця) ґрунтувався б як на досягненнях світової педагогічної науки, так і на традиціях українського народу, його історії та культури. Тенденцією часу стає масовий педагогічний рух саме інтелігенції за національне відродження, відомий як «ходіння в народ». Зазначимо, що в Україні цей рух набуває специфічних рис, а саме – проголошення ідеї самостійної соборної держави. За словами М.П. Драгоманова, саме народництво проголосило ідеї «української національної справи» [1, с. 1], за якої широкий просвітницький рух стає тим центром, що об'єднував представників прогресивної інтелігенції різних політичних течій з усіх куточків України на боротьбу за вільне користування українською мовою в політичному, економічному та культурному житті народів України. У реалізації цього завдання на значну увагу заслуговує цілеспрямована діяльність усіх просвітницьких організацій, що були створені на теренах України. За приклад нам можуть слугувати осередки товариства «Рідна школа», яке проповідувало шляхетну ідею національної освіти і відіграло роль винятково важливого чинника консолідації політичних сил українського народу в боротьбі за національне відродження освітньої галузі.

Особливо цьому сприяли доробки вітчизняних діячів освіти, що публікувалися на шпальтах періодичних видань того часу. Зокрема, з появою журналу «Основа», стало можливим друкування наукових матеріалів українською мовою. Це пояснюється тим, що тут співпрацювали відомі прогресивні діячі М. Білозерський, М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, Марко Вовчок, Т. Шевченко, Олекса Стороженко, С. Руданський, Я. Кухаренко та ін. Їхня спільна праця уможливила піднесення громадського руху за національну школу. Завдяки їхнім зусиллям створювалися недільні школи, приватні освітні заклади, освітні інституції різних типів, рівнів і форм власності з підготовки фахівців гувернерської (приватної) сфери з українською мовою навчання. На особливу увагу в цьому плані заслуговує освітня діяльність журналів «Рідна школа», «Учитель», «Правда», які, віддзеркалюючи потреби і запити національної школи, були своєрідними літописами національного життя українців. Зокрема, у журналі «Учитель» містилися педагогічні праці вчених О. Барвінського, С. Ковалів, Я. Миколаєвича та інших авторів, в працях яких йшлося про методичні пояснення до навчання дітей рідною українською мовою. Принципово новим підходом у вирішенні національних проблем освіти вирізнялися доробки діячів журналу «Зоря», заснованого у 1880 році з приватної ініціативи Омеляна Партацького (1840-1895), відомого українського мовознавця, історика, педагога. Успіх журналу пов'язується із

залученням до числа його авторів провідних письменників, які змогли закласти в його діяльність високі ідеали всеукраїнської єдності, почуття любові до своєї країни, мови, народу. Тут співпрацювали І. Франко, В. Лукич, Олена Пчілка, О. Кониський, М. Старицький, М. Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко та інші видатні прогресивні діячі того часу. Завдяки їх зусиллям, українська мова, школа з рідною мовою навчання того часу не загинули, а продовжували розвиватися. Ідеї відродження національної школи простежуються й на сторінках журналів «Друг», «Світ», «Народ», «Хлібороб», «Жите і слово», які підносили культ національної освіти, науки і тим самим зробили свій помітний внесок у розвиток української національної школи. Опубліковані на шпальтах цих журналів твори І. Франка, Лесі Українки, Л. Мартовича, Н. Кобринської, М. Драгоманова, Ю. Бачинського, М. Павличка викликали зацікавленість усіх верств населення краю і сподівання на національне відродження. Одним із пріоритетів, наприклад журналу «Жите і слово», розпорядником і редактором якого був І. Я. Франко, були загальнолюдські цінності. Завдяки високій культурі редагування журналу І. Франком, журнал стає першим літературно-науковим центром, який формував навколо себе тих діячів, які вели боротьбу за національну школу.

Боротьба за національне відродження точилася також і на шпальтах газет «Слово», «Батьківщина», «Буковина» та ін. Так, газета «Слово» прагнула задовольнити інформаційні потреби української громади у питаннях переважно культурно-освітнього спрямування. Тут можна було побачити матеріали Т. Шевченка, М. Костомарова, Ю. Федьковича, А. Кобилянського, П. Куліша та ін. На важливість створення українських шкіл, розвитку української мови вказують сторінки газети «Батьківщина» (1879 р.), газети «Діло» (1880 р.) остання з яких за ініціативи її засновника Володимира Барвінського стає загальнонаціональним органом друку протягом шістдесяти років. Усі матеріали, вміщені на її сторінках, утверджували ідею єдності українського народу, пробуджували почуття соборності України. Заслуга в цьому належить видатним діячам, які співпрацювали в газеті, зокрема, І. Нечую-Левицькому, М. Костомарову, І. Франку, В. Антоновичу, М. Грушевському та іншим авторам. Боротьба за національну школу точилася також й на сторінках газети «Буковина», яка була заснована в Чернівцях у 1885 році. У центрі уваги газети перебувала освіта як головна ланка в справі піднесення національної свідомості. Про це свідчать статті, вміщені на її сторінках. Зокрема, це статті «Єдиний вихід» (1891, №24), «Які учителі, такі школи, які школи, така молодь, яка молодь таке майбутнє» (1885, №4) та інші. Особливої уваги заслуговує тут публікація діалогу Б. Грінченка і М. Драгоманова. Для більш глибокого уявлення про цей діалог ми виокремимо деякі ідеї, висунуті видатними українськими діячами. Так, Б. Грінченко проголосив ідею незалежності українського народу від будь-якого впливу, у тому числі й від російського.

М. Драгоманов висунув ідею територіальної автономії, вирізняючи інтернаціональний, космополітичний аспект культурної і політичної діяльності, та віддав перевагу російсько-українській співпраці. Зазначимо, що навіть якби в газеті більше нічого суттєвого, крім цього діалогу не було надруковано, то їй уже було б забезпечене почесне місце в історії українського друкованого слова. Це пояснюється тим, що «буковинська» дискусія орієнтувала українство на швидке національне відродження.

У цьому зв'язку необхідно вказати на вагомий внесок у процес національного відродження освіти багатьох вітчизняних прогресивних діячів. Одним із активних діячів, справжнім провісником національної свідомості, безперечно був О.В. Духнович (1803-1865). Центральне місце у культурно-освітній діяльності педагога займає ідея розбудови системи як загальної освіти, так і приватної (домашньої) як необхідної передумови національного відродження.

Головне завдання школи, сім'ї О. Духнович вбачав у тому, щоб виховувати дітей у дусі національної гордості. При цьому зауважував за умови, якщо вихователями дітей

будуть не будуть не чужинці, а представниці народу, здатні «в дітях народолобство збудити і прищепити любов до своєї народності» [4, с. 216].

Чи не найвизначнішими постатями у відродженні національної мови, школи цього періоду стають вітчизняні громадські діячі А. Яновський, о. Василь Ільницький, о. І. Чапельський, О. Барвінський, Е. Харкевич, О. Макарушка, о. Т. Войнаровський, о. Т. Лежогоубський та інші [3].

Неабиякий інтерес для дослідження проблеми національного відродження викликає наукова праця видатного культурно-освітнього діяча, педагога Галицького краю о. В. Ільницького «Добути наші школи з рук чужих...», в якій автор відмічає, що: «Необхідно домогтися піднесення статусу української мови у навчальних закладах: зрівняння її у правах з польською мовою, обов'язкове вивчення в учительських семінаріях, запровадження її як робочої мови на педагогічних конференціях, володіння нею екзаменаторами та шкільними інспекторами, вчителями, суттєве поліпшення стану жіночої освіти». Його філософсько-педагогічні погляди мали значний вплив на розвиток національної школи не тільки галицького краю, а й всієї України.

Не випадково великий інтерес викликає в цей період питання визначення мети національного виховання, що отримує відображення у поглядах Василя Пачовського (1878-1942) [4], видатного галицького педагога, який вважав за необхідне «виховати покоління, якого потребує народ, дати йому національні й духовні цінності». Такими цінностями, на його думку, були «національна самопошана, особиста гідність і духовна гордість на приналежність до української нації, яка є рівновартна культурою з іншими державними народами» [3].

Як бачимо, постаті ці різні, неоднаковий і діапазон був їхньої діяльності, проте вони залишили помітний слід у розвитку педагогічної національної думки, школи, мови, освіти й культури і тим самим створили певні передумови для розвитку національної як загальної системи освіти, так і гувернерської (приватної) як складової загальної системи освіти.

Таким чином, схарактеризовані нами суспільно-педагогічні передумови, складниками яких виступали економічні, політичні, національні та організаційно-педагогічні передумови, хоча й не є вичерпними, проте дають уявлення про основні з них. Вони були суттєвим елементом розвитку народної освіти, педагогічної науки і практики; проявом накопичення і видозміни ініціатив та нововведень в освітньому просторі того часу, що в сукупності призвели до певних змін у сфері загальної освіти та як її складової – розвитку гувернерської системи освіти в Україні зазначеного історичного періоду.

Враховуючи названі соціоісторичні процеси і ряд інших не названих, що відбувалися в країні того часу, активними учасниками яких була прогресивна громадськість, яка всупереч керівним урядовим установам, що обмежували розвиток української школи, прагнула реорганізувати відсталу систему освіти відповідно до потреб української нації, передової педагогічної думки. Потужним засобом досягнення цієї мети вона обрала періодичну пресу, представлену працями педагогів, науковців, творами письменників.

Висловлені прогресивною громадськістю того часу роздуми щодо необхідності плекання рідної української мови, школи і нині не втратили своєї актуальності для організаційної діяльності сучасної Нової української школи, яка має бути європейського рівня і вибудовуватися на національних і гуманістичних цінностях українського народу, «що є свідченням нашої рівноправності з іншими державними націями» [3].

Список використаних джерел:

1. Ангеловски К. Учителя и инновации : кн. для учителя / К. Ангеловски. – М.: Просвещение, 1991. – 159 с.

2. Бардінов А.В. Професійно-педагогічна підготовка гувернерів в Україні: минуле і сучасність : монографія / А.В. Бардінов. – Полтава: ПП вид-во Шевченко Р.В., 2013. – 268 с.
3. Герцюк Д. Вони очолювали «Рідну школу» / Д. Герцюк // Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність: наук. альманах / упоряд. і наук. ред. Д. Герцюк, С. Ярема. – Львів, 2001. – Ч.1. – С.127–166.
4. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.) : монографія / Н.М. Дем'яненко. – К.: ІЗМН, 1998. – 328 с.
5. Сарапулова Є.Г. Психолого-педагогічні основи навчально-виховної діяльності гувернера : монографія / Є.Г. Сарапулова. – К.: МАУП, 2003. – 264 с.

ІДЕЇ Х.Д. АЛЧЕВСЬКОЇ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ГУВЕРНЕРІВ-ВИХОВАТЕЛІВ ЯК ПІДГРУНТЯ РОЗКРИТТЯ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Бардінов А.В.
(Полтава, Україна)

Час вертає нас у минуле, даючи можливість осмислювати велич ідей видатних педагогів, знайти нові грані їх впровадження в сучасних умовах. Вони є тим наріжним каменем, на якому базуються ключові питання освіти. Серед цих імен чільне місце посідає ім'я Христини Данилівни Алчевської (1841-1920), погляди якої щодо підготовки гувернанток із числа дорослих жінок і на сьогодні не втратили своєї актуальності. До речі, Х. Алчевська одна з перших педагогів того часу звернула увагу на освіту саме дорослих жінок, розглядаючи їх освіту в тісному зв'язку із соціальним статусом жінки у суспільстві.

З цією метою подружжям Альчевських у Харкові в 1862 році була заснована недільна жіноча школа. У педагогічному сенсі варто відмітити, що недільна жіноча школа Алчевської спочатку була просто школою грамотності для дорослих жінок, яких навчали Закону Божому, читанню, письму, рахунку, співам тощо. Згодом школа перестала бути тільки школою грамотності. Вона перетворилася в своєрідну дослідницьку лабораторію. Тут учителями велися пошуки в розробці основних питань організації навчання, розробки програм викладання. І як результат – у 1885 році було здійснено перше видання підготовлених і апробованих «Програм з усіх предметів навчання в недільній жіночій школі для дорослих і малолітніх учнів». Необхідно підкреслити, що за цими програмами згодом майже три десятиліття велося навчання у більшості недільних шкіл Росії а, отже, й в Україні. Цей успіх пояснюється головним чином тим, що програми були складені на основі дидактичних принципів, науково обґрунтованих видатними педагогами Я. Коменським, К. Ушинським та іншими. Насамперед рекомендувалися для вивчення найкращі посібники, за якими передбачалося вести навчання. Серед них «Буквар южноруський» Т. Шевченка, «Рідне слово» і «Дитячий світ» К. Ушинського, «Нова азбука» Л. Толстого та інші. В цьому контексті необхідно підкреслити, що Христина Данилівна була єдиною вчителькою, котра у своїй школі започаткувала навчання своїх учениць по-українськи («по грамотке Куліша») [1, с. 453], хоча викладала у школі російською мовою відповідно вимогам того часу.

Пошуки шляхів організації навчання дорослих жінок, майбутніх гувернанток, обумовили впровадження в навчально-виховний процес недільної жіночої школи програми курсу VIII-го додаткового педагогічного класу жіночої гімназії, що дозволило загальноосвітні предмети в жіночій недільній школі Х. Алчевської доповнити психолого-педагогічними дисциплінами. Це сприяло підвищенню рівня психолого-педагогічних знань учениць, суттєво активізувало пізнавальну діяльність майбутніх гувернанток. Зокрема, готуючись до своєї майбутньої ролі гувернантки, вони додатково